

Megmarad-e a magas kultúra?

Töredék Gyuriról

Vajda Mihály

Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja

A szerzőről

Vajda Mihály egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, szakterület filozófia, germanisztika. Újabb publikációi: *Sisakrostélyhatás: kísérteteim*. Pozsony: Kalligram, 2007., *Sárkányfogvetemény: változatok Vörösmarty Az emberek című versére*. Pozsony: Kalligram, 2011, *Túl a filozófián*. Budapest: Typotex Kiadó, 2013., Vajda Mihály válogarott művei 1. *Ifjúkori művek*, 2. *Utam Marxtól* 3. *Rejtekek a posztmodernben*, 4. *A személyes emlékezet filozófiája*, Pozsony: Kalligram; Budapest: Pesti Kalligram, 2013 - 2016.

Abstract

Are there any Chances for the High Culture?

It is impossible to me to write anything substantial about Georges Márkus' philosophy some weeks after his death. I want only to give a hint about our controversies as to the style, so to say, of philosophy. Márkus thought with Hegel that there is no place for personal opinion in philosophy at all. I myself think with Nietzsche that philosophy cannot be anything else as a mémoires of the philosopher. In the case of the fate of the high culture we could, nevertheless, share the same opinion. It has no real chances in our age...

Vajda Mihály: *Megmarad-e a magas kultúra?*¹

Töredék Gyuriról

Miért csak töredék? Tisztábban, világosabban és pontosabb gondolkodó embert, mint Márkus Gyurit talán nem is ismertem; személyesen biztosan nem. Akkor miért csupán töredéket írok róla? Mondhatnám azt, s alapjában az igazat mondanám, hogy az idő rövidege kényszerít a töredékességre. Annyi mindent kellene átgondolnom, hogy egy egységes képet alkossak magamnak sajnos már letárult munkásságáról, amire nincsen, nem volt a halála óta eltelt néhány hétben elegendő időm. Így van. Akkor meg miért mentegetőzőm? Azért, mert ha magamba nézek, kénytelen vagyok belátni: ha sokkal több időm lett volna, ha mindent újra-és elolvashattam volna, amit valaha is megírt, akkor sem lennék képes gondolatilag egységben megragadni mindazt, amit elmondott a világról. Bevallom, nem tudnám meggyőzően elmagyarázni, miért van ez így. Az a tiszta, világos és pontosan megfogalmazott, egységes gondolatvilág, amelyre pontatlan és elmosódó emlékeim alapján, s annak a néhány szövegnek az alapján, amelyet most, Gyuri halála után még elolvastam, rátekintek, valami furcsa módon szorongást kelt bennem. S így volt ez már akkor is, amikor még alig-alig olvastam tőle valamit. Bármit olvastam tőle, az volt az érzésem, hogy amit állít, az maga a szintiszta igazság. Mégis zavart valami.

Azt hiszem az zavart, hogy nem lehet a dolog – bármi legyen is az – olyan egyértelmű, olyan kikezdetlenül ellentmondásmentes, mint amilyenek ez Gyuri szövegéből kitűnik. Félreértések elkerülése végett: Gyuri mindig meglátta a dolgok – legyenek azok akármik – ellentmondásait. Akár feloldhatatlan ellentmondásait is. Tisztábban látta talán, mint bárki más. Egyik legutóbbi, a modernitás kultúráját elemző írásában azt állítja, hogy jelenleg kulturális háborúk tanúi vagyunk, „amelyek csupán általánossá és globális méretűvé teszik a két évszázadon át vívott küzdelmet, mely egyetlen kérdés körül forog: a kánon összetétele körül.” A viták jelentős mértékben „függetlenül folytak az egyes nemzeti kultúrákon belül, mégis feltűnően hasonlítottak egymásra. Ugyanis jelentős mértékben két nagy és igencsak kozmopolita ideológiai áramlat alapján tájékozódtak, melyek ellentétes irányból közelítették meg a kultúra jelentését és szerepét, fejlődésének irányát illetően pedig harcban álltak

---

¹ Elhangzott Az MTA BTK Filozófiai Intézete által szervezett *Márkus György Emlékülésen* 2016. december 3-án.

egymással – a *felvilágosodás* és a *romantika* alapján.” „*Mind* a felvilágosodásnak, *mind* a romantikának az volt a szándéka, hogy a kultúra számára visszaszerezze a vallás élet-orientáló szerepét.” Stb. Stb. Stb. Ha ez a szöveg, melyet most írok, a bennem élő eredeti elképzeléseknek megfelelően alakult volna, folytatnám még a modern kultúra problémájáról szóló márkusi gondolatok ismertetését, elemzését. Gyurit élete végén ez érdekelt leginkább. Most azonban csak annyit mondok: nincsen ellenvetésem Gyuri tanulmányával szemben. Sem egészét, sem részleteit illetően. Csak egy kérdést hiányolok, amelyet józan ésszel valószínűleg nem lehet felvetni, de - szerintem - mégis muszáj felvetni. A kérdés így hangzik: vajon lehetetlen együtt látni a felvilágosodás és a romantika álláspontját? Én ugyanis együtt látom őket. Nem attól szorongok-e hát, hogy én mindig valami lehetetlen követeltem Gyuritól. Ez a kérdés felvilágosodásról és romantikáról felmerült már ugyanis közöttünk.

Egy Sydneyben tartott Heidegger előadásom kapcsán írtam a következőket: „Elfogadni az európai típusú modernitást, mint olyan állapotot, melyet a maga egészében nem tudunk megváltoztatni, látva, hogy az egész megváltoztatását célzó - sikertelen - kísérleteink az emberi történelem legszörnyűségesebb kataklizmáihoz vezettek, ugyanakkor azt mondani, hogy maga a modernitás is ugyanolyan vagy hasonló kataklizma irányában mozog, ahogyan azt Heidegger betekintése a *Ge-Stell* korszakába tagadhatatlanul sugallja, ha nem is szükségképpen önellentmondó, de zavarbaejtő nézetnek tűnik. Miért nem vagyok képes vagy a modernitás álláspontjára helyezkedni, annak minden ellentmondásosságával egyetemben, elfogadni a felvilágosodás álláspontját mindazokkal a szükséges megszorításokkal, melyeket ránk kényszerít az elmúlt két évszázad története, nem véve tudomást Nietzsche és Heidegger apokaliptikus próféciáiról, pontosabban megmutatván, hogy nézeteik a modern történelem épp most említett leckéjének egyoldalú és reakciós általánosításai; vagy pedig egyszerűen elfogadni az ő nézeteiket, anélkül, hogy megpróbálnék úgy tenni, mintha végül is minden rendben lenne, mintha a modernitás megadná számunkra a szükséges játékeret egy jó, értelmes (*sinnvoll*) élet számára.

Hogy miért? Hát mert együtt látom a felvilágosodás és a romantika álláspontját, úgy látom, hogy ez a két perspektíva kiegészíti egymást, még ha másrésről tudom is, hogy az egyikük igazsága ellentmond a másikukénak. Lehetetlen a két perspektíva *együttes* megvalósulása. De ha a modernitás képtelennek mutatkoznék is arra, hogy elfogadható formában fennmaradjon, anélkül, hogy hosszú távon a nihilizmus sivatagává válna, miért lenne abszurd benne provizórikusan (hiszen minden élet amúgy is provizórikus!) jó, értelmes életet élni?” Igen – mindig is a józan ésszel ellentétes kérdések felvetését kértem számon Gyurin.

S itt most elakadtam. Tényleg én kértem számon Gyurin – bármit is? Nem inkább az a helyzet, hogy ő kérte számon rajtam, nem mindig nyíltan, inkább csak jelzésszerűen a gondolkodás tisztaságát, egyértelműségét? Nem azt, hogy ne lássam ellentmondásnak az ellentmondást – hisz azt ő maga is annak látta -, hanem... Hanem mit? Nos, itt válik a szövegem szükségképpen töredékessé. Meg vagyok győződve róla, hogy valami zavarta Gyurit a gondolkodásomban, de mint látom, nem vagyok tisztában vele, mi ez a „valami”. Az az érzésem, hogy ennek megértéséhez végig kellene olvasnom életművének valamennyi lényeges darabját. Vagy mégsem? Hiszen az előbb idézett írásom azzal indít, hogy Gyuri, hallgatván előadásomat, bekiabál nekem a Sydney-i egyetem előadótermében – értik/értitek? Ez a hallatlanul fegyelmezett ember közbekiabál egy előadás során! -, s azt kiabálja, hogy „Apukám, te skizofrén vagy!” (Magyarul mondta volna? Vagy hogyan hangzott angolul az „apukám”, amiről Gyuri ismeretében tudjuk, hogy nem hiányozhatott. „Apukám” nélkül a mondat durva lett volna.) Skizofrén? Már miért? Illetőleg miért ne? Mert egyszerre és együtt fogadom el a modernitás felvilágosodás követelte racionalizmusát, és ennek a racionalizmusnak a meglehetősen kemény – és következményeiben talán mindkettőnk számára elfogadhatatlan – kritikáját?

Nem szerettem volna rekapitulálni ezt a kontroverziát, aztán mégis így sikerült a dolog; tulajdonképpen nem bánom, hiszen a szervezőkkel egyetértésben magam is úgy gondolom, hogy egy ilyen emlékülésnek nem kell megkerülnie a személyességet. Miközben azonban emlékeimet felidéztem, rájöttem valamire. Gyurinak az volt a baja velem – az adott esetben is, de valószínűleg számtalan más esetben is -, hogy én nem egyszerűen leírtam valamit, itt éppen a felvilágosodás és a romantika viszonyát a modernitáshoz, rámutatva a kettő szükségzerű és persze kikerülhetetlen ellentmondására és arra, hogy a kettő szükségképpen együttlétezett, együttlétezik, hanem kényszerítve éreztem magam egyszersmind állást is foglalni. Quasi döntést hozni az adott témában azt illetően, hogy melyik álláspont az igaz (hogy pontosítsak: amit igaznak tudok tartani). Minek ez az „együtt és egyszerre fogadom el”? Ki kíváncsi arra, hogy egy Vajda Mihály nevű személynek mi tetszik, és mi nem? A fent említett esszém Gyurinak a már Ausztráliában írt tanulmányainak magyar kiadására (két kötet jelent meg tőle) reagálva írtam, s végül arra jutottam, hogy az igazi különbség kettőnknek a filozófiához való viszonyában rejlik, hogy Gyuri Hegellel azt vallja: a személyes véleménynek nincsen keresni valója a filozófiában. Én viszont azt kérdeztem Gyuritól: „... hol találtál te bármi mást a filozófiában, mint személyes véleményt?” Hiszen te is úgy látod – folytattam -, hogy szemben a tudománnyal, amely *episztémévé* akar válni, a filozófia csupán *doxa*. Hogy Gyuri véleménye változott-e e tekintetben a

későbbiekben, azt nem tudom. Változni az enyém sem változott, csupán határozottabbá vált. Egyre határozottabban vallottam, vallom Nietzschével: a filozófia tulajdonképpen a filozófus *mémoire*-ja. Azt hiszem, szinte soha ki nem élezett vitáink akörül forogtak, hogy ő azt állította: a filozófiának valamifajta objektivitásra kell törekednie; míg én azt gondoltam, ma is úgy gondolom, a filozófia, akárcsak a művészet, nem választható le létrehozójáról. S így másfajta filozófiákhoz vonzódunk.

De ha ezt ilyen határozottan meg tudom fogalmazni Gyuri filozófiai attitűdjének egészére vonatkozóan, mit fecsegek itt akkor töredékességről? Egészen pontosan nem tudom megmondani. Amit mondani tudok, de alig-alig merészelek, az a következő. Kellett volna vennünk magunknak a bátorságot, hogy leüljünk, és megvitassuk egymással ezt az alapvető problémát. Már miért kellett volna? Mert voltunk olyan fontosak egymás számára, hogy nem szabadott volna kimondatlanul hagyni valamit, ami mind a kettőnk számára igen-igen fontos volt. Nem tettük, s most már késő.

Eredetileg valami másról, részben másról, szerettem volna beszélni, arról, ami a meghirdetett programban szerepel. Megmarad-e a magaskultúra? Azt hittem, itt egyetértettünk, mindkettőnknek „nem” volt a válasza. De olvasván Gyuri néhány újabb szövegét elbizonytalanodtam. Gyurinál mintha csak kérdőjelek szerepelnének. Míg nálam egy határozott és egyértelmű „nem”. Ha van ilyen különbség kettőnk álláspontja között, az ismét csak beállítódásunk alapvető ellentétességéből ered. Minthogy azonban bizonytalan vagyok Gyuri álláspontját illetően, s kérdezni őt erről sajnos nincs már módomban, csak vázolni fogom – igen röviden – a magam álláspontját. Úgy gondolom, hogy a magaskultúra, s ezen én, Gyurival ellentétben, alapjában véve csak a művészeteket értem, a közösség identitását nem képes többé megalapozni. Valamikor a felvilágosodás korában, amikor e tekintetben a vallás helyére lépett, képes volt még erre. Minthogy azonban úgy nagyjából az elmúlt száz, talán százötven évben radikálisan szembehelyezkedett a tömegkultúrával, azzal definiálta magát magaskultúráként, hogy nem tömegigényeket kíván kielégíteni, és erre nem is képes, szükségképpen el kell, hogy utasítsa magától a közösségteremtés – az itt és most létező közösség identifikálásának – feladatát. A tömegkultúra viszont inkább csak szórakoztatóiparrá vált. Mi teremt hát közösséget? Többnyire csak a nemzeti fundamentalizmusok, melyeknek valóságos kulturális funkciója nincsen, „tartalmukat” a másik, az idegen kirekesztése képezi. S minthogy az ezerféle formában létező magaskultúra és képviselői erre a tartalomra kifejezetten ellenségesen reagálnak, a maga identitását megteremtő, és azt féltő tömeg, a puer robus sed malitiosus egyre ellenségesebbé válik a magaskultúrával szemben. Létezhet-e még a magaskultúra egy ilyen környezetben? Amíg létezett, mint magaskultúra – ha nem is

túl hosszú időn át -, a környezet, ha értetlenül is, de feltétlen tisztelettel tekintett rá. Ha azonban ellenséges vele szemben, s ezt az ellenségességet a politika még ki is használja? Nem nagyon lehetséges más, csak heroikus utóvédharcok.

Nem lehetetlen, hogy Gyuri gondolatai is kalandoztak ilyen irányban. De gondolkodásának természetéből kifolyólag nem akarta ezt azonnal ilyen határozottsággal leszögezni.

